

פרשת וירא – מאחורי הקלעים של ההצלה בסדום

- (רש"י שם י"ח, ב')
2. בטעם חשיפת התוכנית בפני אברהם מבאר רש"י, שהדבר נעשה אך מפני כבודו:
"המכסה אני - בתמיה: אשר אני עושה - בסדום, לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו, אני נתתי לו את הארץ הזאת, וחמשה כרכין הללו שלו הן... קראתי אותו אברהם, 'אב המון גוים', ואשמיד את הבנים, ולא אודיע לאב שהוא אוהבי?" (רש"י שם, י"ז)
3. בהתאם לכך, ברגע שנסתיים הדיון, עברה התכנית לשלב הביצוע:
"וילך ה' וגו' - כיון שנשתתק הסניגור הלך לו הדיין: ואברהם שב למקומו - נסתלק הדיין נסתלק הסניגורס והקטיגור מקטרג, ולפיכך (י"ט, א') ויבאו שני המלאכים סדומה [בערב] להשחית. אחד להשחית את סדום ואחד להציל את לוט, והוא אותו שבא לרפאות את אברהם..." (רש"י שם, ל"ג)

ב. הצלתו של לוט

לגישה זו אף השלכה לעניינינו של לוט. בדיון בין אברהם ל-ה', שמו של לוט כלל לא מוזכר. אנו נאלצים להבין כי עניין הצלתו היה מובן מאליו, מתוקף השתייכותו למשפחת אברהם, על כן נותר מחוץ לדיון. כך אכן משתמע מלשון הכתוב בהמשך:
"ויהי בשחת א-להים את ערי הכפר ויזכר א-להים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה בהפך את הערים אשר ישב בהן לוט" (בראשית י"ט, כ"ט)

וכך הבין הרמב"ן:

"ויזכור א-להים את אברהם וישלח את לוט - ענין הכתוב הזה, כי לוט נתחסד עם הצדיק ללכת עמו לשוט בארץ באשר ילך... ולכן היה לו זכות להצילו בזכות אברהם, כי בעבורו הוא גר בסדום, ולולי אברהם עודנו היה בחרן עם מולדתו, ולא יתכן שתבא אליו רעה בעבור אברהם שיצא במצות קונו. וגם זה היה הענין ששם אברהם נפשו בכפו לרדוף המלכים בעבור" (רמב"ן שם)
ברם, על אף של-ה' הייתה ברורה עובדה זו, קצת תמוה שאברהם עצמו לא מתייחס כלל לאחיינו, ולו בבקשת אישור להיותו מחוץ לתכנית החורבן.
עניין זה מחזק את אוירת ה'מסתורין' האופפת את עצם קיומו של דיון בין ה' לאברהם. לו חפץ היה ה' לכבד את אברהם, היה מסתפק בהודעה חלוטה. אולם, עצם היגררותו לדיון מרמזת כי אברהם טען משהו נוסף, מעבר למספרים בלבד.

א-ל נא רפא נא לו: מתפללים לרפואה שלמה ומהירה למיכאל יעקב בן חוה דבורה (מיכאל בלום)
ולכל חולי ישראל. שנון ועקיבא ורבר ומשפחתם

א. ויזכר אלהים את אברהם וישלח את לוט¹

במקום שאתה מוצא גדולתו של הקדוש ברוך הוא, שם אתה מוצא ענוותנותו (פסיקתא זוטרתא עקב). על אף שגמלה בו ההחלטה להחריב את ערי הכיכר, ה' מבקש לחשוף זאת בפני אברהם טרם ההוצאה לפועל:

"ו-ה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עשה... ויאמר ה' זעקת סדם ועמרה פי רבה וחסאתם פי כבדה מאד: ארדה נא וארא ה' הפעקתה הבאה אלי עשו כלה ואם לא אדעה: ויפנו משם האנשים וילכו סדמה ואברהם עודנו עמד לפני ה'" (בראשית י"ח, י"ז-כ"ב)
לשמע הידיעה, מתפתח דיון בין אברהם ל-ה' אודות ההכרח לביצוע העונש. אברהם מנסה בעקביות להוריד את סף הצדיקים הדרושים למניעת הפורענות:
"ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע: אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר האף תספה ולא תשא למקום למען חמשים הצדיקים אשר בקרבה: חללה לך מעשת פדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק פרשע חללה לך השפט כל הארץ לא יעשה משפט: ויאמר ה' אם אמצא בסדם חמשים צדיקים בתוך העיר ונשאתי לכל המקום בעבורם... ויאמר הנה נא הואלתי לדבר אל א-דני אולי ימצאון שם עשרים ויאמר לא אשחית בעבור העשרים: ויאמר אל נא יחר לא-דני ואדברה אף הפעם אולי ימצאון שם עשרה ויאמר לא אשחית בעבור העשרה: וילך ה' פאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו" (שם, כ"ג-ל"ג)
מגישת המדרש, ורש"י בעקבותיו, נראה כי תכלית המהלך הייתה כדי להבליט את הכבוד שרוחש הקדוש ברוך הוא לאברהם. אך לאמיתו של דבר, תוצאות הדיון כבר היו ידועות. אמנם אברהם לא יכול היה לדעת זאת – ועל כן התאמץ בכל כוחו להתמקח – אך זה היה מאבק אבוד מראש.

גישה זו מופיעה לפחות בשלושה מקומות:

1. כבר בתחילת הפרשה מסביר רש"י את משימתם של שלושת האנשים המופיעים בפני אברהם:
"והנה שלשה אנשים - אחד לבשר את שרה, ואחד להפוך את סדום, ואחד לרפאות את אברהם, שאין מלאך אחד עושה שתי שליחויות"

1 מבוסס על הפרק "צדיק בסדום-ספור הצלת לוט ובנותיו", פרק י' בספר "האדם-בין יצור ליוצר, פרקי עיון והגות במקרא" (הוצאת תבונות תש"ע), עמודים 109-120. עיין גם במאמרו של הרב פרופסור יונתן גרוסמן בארכיון אתר בית המדרש לפרשת וירא, "הצלת לוט מסדום".

ג. האף תספה צדיק עם רשע?

נבקש לעיין שוב בטענותיו של אברהם:

"וַיִּגַשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הֲאֵף תִּסְפֶּה צְדִיק עִם רָשָׁע: אוֹלֵי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צְדִיקִים בְּתוֹךְ הָעִיר הֲאֵף תִּסְפֶּה וְלֹא תִשָּׂא לְמָקוֹם לְמַעַן חֲמִשִּׁים הַצְּדִיקִים אֲשֶׁר בְּקִרְבָּהּ: חֲלֵלָה לָךְ מַעֲשֵׂת פְּדָבָר הַזֶּה לְהַמִּית צְדִיק עִם רָשָׁע וְהִיא כְּצְדִיק כְּרָשָׁע חֲלֵלָה לָךְ הַשֹּׁפֵט כֹּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט: וַיֹּאמֶר ה' אִם אֲמַצָּא בְּסֹדֶם חֲמִשִּׁים צְדִיקִים בְּתוֹךְ הָעִיר וְנִשְׂאֵתִי לְכָל הַמָּקוֹם בְּעִבּוֹרָם: וַיַּעַן אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּה נָא הוֹאֵלְתִי לְדַבֵּר אֶל אֶ-דְּנִי וְאֶנְכִי עִפְר וְאֶפְר: אוֹלֵי יַחְסְרוּן חֲמִשִּׁים הַצְּדִיקִים חֲמִשָּׁה הַתְּשֻׁחִית בְּחַמְשָׁה אֶת כָּל הָעִיר וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁחִית אִם אֲמַצָּא שָׁם אַרְבָּעִים וְחַמְשָׁה"

(בראשית י"ח, כ"ג-כ"ח)

מעיון ראשוני נראה כי טענתו של אברהם לוקה בכשל לוגי מובהק. הוא אמנם מתקומם ביחס לכך שהכוונה היא להמית את הצדיקים בעוון הרשעים, אך מכאן הוא מגיע למסקנה הפוכה בתכלית. הוא מבקש ש-ה' ישא לעוון כל יושבי המקום למען הצדיקים אשר בקרבו.

ה' היה יכול להשיב לו כי הוא מוכן לחוס על הצדיקים בעוד הרשעים ישאו בעונשם, אך להפתעתנו הוא מקבל את העיקרון העומד בבסיס דברי אברהם. ה' מאשר שלו ימצא מספר הצדיקים אותו נקב אברהם, הרי שיחוס לכל המקום בעבורם.

השופט כל הארץ יכשל בתעלול דמגוגי כה פשוט?

נראה, שהבנת הדברים שונה. אברהם מעולם לא ביקש על רשעי סדום.

גזירתו של ה' יועדה להפיכת המקום הגיאוגרפי, העיר סדום, כיוון שצביון המקום הפך לעיר של רשע. אברהם מנסה למלט את צדיקי העיר מאימת הדין, ומבקש להפוך את הקערה על פיה. תורף טענתו הינה כי אם יימצאו במקום מספר מכובד של צדיקים הרי שלא תהיה עוד הצדקה להחריב את העיר, ויהיה צורך להעניש את הרשעים בצורה פרטנית.

כמובן, שבעצם סיכול החרבת העיר מסתמנת תקווה לרשעי העיר בדמות דחיית עונשם, אך בהחלט לא מדובר בביטולו. ה' ימצא את הדרך להתנקם מעושי הרשע בדרך פרטנית הראויה להם.

אם כן, אברהם מבקש על המקום ולא על יושביו, ועל כך מוכן ה' להתמקח.

על רקע זה, נבקש להתייחס לחסרונו של לוט מהדין.

ד. אַרְדָּה נָא וְאַרְאֵה הַכְּצַעְקָתָה הַבָּאָה אֵלַי

עֲשׂו כְלָה

ה' מכריז בפני אברהם על כוונתו לבחון מקרוב את התנהלותם של יושבי סדום. אם מסקנות בדיקתו יאששו את כתב האישום הרי שגזר הדין יבוצע.

ברם, לקיום בחינה שכזו, אין צורך לכל ההמולה שיצרו המלאכים סביבם. די היה בבחינת החומר המפליל שהצטבר בגנזי מרומים עד כה, או הבטה משמיים על התנהלות התושבים. לכאורה, לא היה צורך ביצירת פרובוקציות מצד מלאכי עליון, בהתעקשותם ללון ברחוב, או בחיכוך יזום על האוכלוסייה.

נבקש לטעון, כי אכן זו הייתה כוונתו הראשונית של ה'. אלא, שהיא שונתה לאור טיעונו של אברהם המבקש לקבל החלטה על גורל העיר מזווית ראייה שונה.

ה. וְאִנְשֵׁי סְדוֹם רָעִים וְחַטָּאִים לֵה' מְאֹד

אם נרענן את זיכרונו, ניזכר שלוט הגיע לסדום בעקבות פרידתו מאברהם:

"וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֵל לוֹט אֵל נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין רְעִי וּבֵין רְעִיךָ כִּי אֲנָשִׁים אַחִים אֲנַחְנוּ: הֲלֹא כָל הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ הִפְרָד נָא מֵעַלֵי אִם הַשָּׂמַאל וְאִמְנָה וְאִם הַיָּמִין וְאֲשַׁמְאִלָּה: וַיִּשָּׂא לוֹט אֶת עֵינָיו וַיֵּרָא אֶת כָּל כְּפַר הַיַּרְדֵּן כִּי כָלָה מִשְׁקָה לְפָנָי שַׁחַת ה' אֶת סְדוֹם וְאֶת עַמּוּרָה כְּגֹן ה' כְּאָרֶץ מְצָרִים בְּאֶכָה צַעַר: וַיִּבְחַר לוֹ לוֹט אֶת כָּל כְּפַר הַיַּרְדֵּן וַיִּסַּע לוֹט מִקְדָּם וַיִּפְרְדוּ אִישׁ מֵעַל אַחֲיוֹ: אַבְרָם יָשָׁב בְּאָרֶץ כְּנָעַן וְלוֹט יָשָׁב בְּעָרֵי הַכְּפָר וַיֵּאָהֵל עַד סְדוֹם: וְאִנְשֵׁי סְדוֹם רָעִים וְחַטָּאִים לֵה' מְאֹד" (שם י"ג, ח'-ג')

בפני לוט עמדה הברירה לבחור לו חבל ארץ אחר, אך הוא העדיף את היתרונותיה הטבעיים בה ניחנה סדום וסביבתה. המקרא טורח מיד לציין את אופיים של אנשי סדום, כהערת אזהרה אודות המחיר שביכר לוט לשלם בהעדיפו חבל ארץ זה.

בהחלטה זו, יש מעין הבעת הסכמה שבשתיקה למעשיהם. על כן, בבוא עליהם רעתם, לא מן הנמנע שלוט ילכד בשחיתותם.

כעת, נוכל לדמיין את האווירה בבית דין של מעלה, בגינה אברהם לא יכול לבקש על לוט. כאשר לוט נשבה בעל כורחו, אברהם נחלץ לעזרתו. אולם, כאן מדובר בהחלטה רצונית של לוט להתעלם ממעשיהם של תושבי סדום ולהעדיף את קרבתם.

אברהם מתעקש לטעון שישנם צדיקים בסדום שביכולתם להציל את המקום, ואין זו מידתו של ה' להמית צדיק עם רשע. אולם, הוא נזקק להוכחה, כיוון שלמראית עין אין פוצה פה ומקים קול מחאה בעיר. על צדיקים אלו להזדהות, כדי לאשש את טענתו.

לפי קריאה זו, הוויכוח לא נחתם, בניגוד לדברי רש"י. אדרבא, הוא נפתח מחדש.

כעת מתבקשת מסכת נסיבות המסוגלת ליצור מצב בו יוכלו הצדיקים להתבדל במעשה ניכר השונה מסביבתם, להציל את עצמם ולמנוע חורבן מעירם².

2 בצורה זו נקט לימים משה, במחלוקתו עם קורח. העם נענה לקריאת קורח להתאסף מסביב משכנו, ויש בזה מן הסכמה שבשתיקה לטענתו. היות וכך, ביקש ה' לכלותם. כתריס בפני הפורענות ביקש משה להפריד בין קורח

"וַיִּתְמַהֲמַה וַיִּחְזְקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבְיַד אִשְׁתּוֹ
 וּבְיַד שְׁתֵּי בָנָתָיו בְּחֻמַּלַּת ה' עָלָיו וַיֵּצְאוּהוּ וַיִּנְחָהוּ
 מַחוּץ לְעִיר" (שם, ט"ז)
 "וַיְהִי בְשַׁחַת אֱלֹהִים אֶת עַרְי הַכֹּפֵר וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים
 אֶת אַבְרָהָם וַיִּשְׁלַח אֶת לוֹט מִתּוֹךְ הַהֶפְכָּה בְּהַפְּךָ
 אֶת הָעָרִים אֲשֶׁר יָשַׁב בְּהֶן לוֹט" (שם, כ"ט)

ז. וַיֵּצֵא לוֹט וַיְדַבֵּר אֶל חַתָּנָיו לִקְחֵי בָנָתָיו

מתן האפשרות להצלת חתני בנותיו, מהווה לכאורה הוכחה ניצחת לשיטתו של רש"י. מכיוון שלוט ניצל בזכות קרבתו לאברהם, הרי שכל משפחתו בכלל זה, ולכן מוצעת אפשרות ההצלה אף לחתניו.

אמנם, נראה שההיפך הוא הנכון, ודווקא נקודה זו משלימה את טענתנו. חתניו של לוט הינם בדיוק קבוצת האוכלוסייה, אליה כיוון אברהם בטיעונו. לא מסתבר שהיו בכלל האנשים שצבאו על ביתו של חותנם בדרישה להוציא את האורחים החוצה כדי להתעלל בהם, אך מצד שני הם לא נקטו בשום דרך להצלתם. בכך, הם מסמלים את קבוצת האוכלוסייה שבתוכם.

לו היה אמנם נמצא בסדום ציבור של צדיקים, הרי שקבוצה זו הייתה זוכה בהצלה אגבם. אולם, מכיוון שקבוצת הצדיקים לא נמצאה, הגלגל התהפך וכעת נדרש מעשה פעיל להוכחת זכותם לחיים, שכן נגזר חורבן על המקום. מאחר ומעשה בסגנון שכזה לא התבצע, הרי שהאנשים שבתוכם נותרו בעיר ונידונו לאותו גורל בה נידונו שאר תושביה, שהתחייבו כליה במעשיהם הנלוזים.

בסיום פרשתנו עולה לימוד חשוב. אל לו לאדם לשקוט על שמריו ולבטוח בהשתייכותו לאילן יוחסין חשוב זה או אחר. התורה מצפה כי האדם ייטול אחריות על עצמו ויתאמץ להוכיח ולזכות בגאולתו בכוחות עצמו. לאחר שיפגין במעשיו את השתייכותו למחנה האמת, יזכה לישועתו כחלק ממחנה זה. אולם, בטרם סלל את דרכו בכוחותיו שלו למחנה זה, לא יוכל לטעון לחסותו.

במצב שכזה, הרשעים שבגינם הייתה אמורה להיגזר כליה על העיר, יתנו את הדין בנפרד. הקדוש ברוך הוא נעתר לצורת הבחינה שמציע אברהם לברור את צדיקי סדום מתוכה, אם אך יצעדו החוצה מהשורה ולא יסתתרו בקהל. ברוח זו נשלחו המלאכים לסדום, כשענן הצלה אפשרי מיתמר מעל העיר, וגורלה עדיין פתוח.

ו. וַיֹּאמְרוּ לֵא, כִּי בָרְחוּב נָלִין

המלאכים מגיעים לסדום ומבקשים ליצור פרובוקציה. בשלב זה הצדיקים אמורים להזדהות ולהפגין את צדקתם, ובכך לזכות בהצלתם.

תוצאות המבדק מרות. לוט הוא היחיד שעמד בדרישות, כשהכתוב מדגיש את בדידותו אל מול ההמון הזועם מחוץ לביתו:

"וַיִּפְצַר בָּם מֵאֵד וַיִּסְרוּ אֵלָיו וַיָּבֵאוּ אֶל בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ
 לָהֶם מִשְׁתֶּה וּמִצּוֹת אָפָה וַיֹּאכְלוּ: טָרֵם וְשִׁכְבוּ
 וְאֲנָשֵׁי הָעִיר אֲנָשֵׁי סֹדֶם נָסְבוּ עַל הַבַּיִת מִנְעָר
 וְעַד זָקֵן כָּל הָעָם מִקְצָה" (שם "ט, ג'-ד')

כך החמיצו תושבי העיר את חבל הצלתם ובד בבד הוכיחו את הצדקתם עונשם. לפי דברי רש"י האמורים לעיל, מלאך אחד נשלח מראש להציל את לוט. אולם, אנו נבקש לטעון שרק כעת, לאחר כישלונם של אנשי סדום, מתגבשת משימת המלאכים בדמות חילוץ של לוט ומשפחתו מהמקום בטרם יחרב על יושביו.

נמצא, שלוט אמנם ניצל בזכות עצמו, מאחר שסייע ביד המלאכים, אך לא פחות בזכות אברהם שהגה את הרעיון לתת בידו את היכולת להוכיח את עצמו. בהתאם לכך, אנו מוצאים במקרא שני ניסוחים ביחס להצלתו³:

והעם, וכתגובה ביקש ה' שיוכיחו במעשיהם את מקומם במחלוקת זו. משה אכן ביקש מהעדה להעלות מעל משכן קורח דתן ואבירים ולזהות את עצמם כחיצוניים למחלוקת, ולהוכיח במעשה את התבדלותם מעושי הרשעה, וכך אכן ניצלו חייהם:

"וַיִּקְהַל עֲלֵיהֶם קִרַח אֶת כָּל הָעֵדָה אֶל פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד וַיֵּרָא כְבוֹד ה' אֶל כָּל הָעֵדָה: וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן לֵאמֹר: הַבְּדִלוּ מִתּוֹךְ הָעֵדָה הַזֹּאת וְאֶכְלָה אֹתָם כְּרִגְעִי: וַיִּפְלוּ עַל פְּנֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ אֶל אֱלֹהֵי הַרְוַחַת לְכָל בָּשָׂר הַאִישׁ אֶחָד יִחַטָּא וְעַל כָּל הָעֵדָה תִּקְצָף: וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: דַּבֵּר אֶל הָעֵדָה לֵאמֹר הֲעָלוּ מִסְבִּיב לְמַשְׁכַּן קִרַח דָּתָן וְאָבִירָם: וְיָקָם מֹשֶׁה וַיִּלָּךְ אֶל דָּתָן וְאָבִירָם וַיִּלְכּוּ אַחֲרָיו זָקֵנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיְדַבֵּר אֶל הָעֵדָה לֵאמֹר סוּרוּ נָא מֵעַל אֹהֶלֵי הָאֲנָשִׁים הַרְשָׁעִים הָאֵלֶּה וְאֵל תִּגְעוּ בְּכָל אִשׁוֹר לָהֶם פֶּן תִּסְפּוּ בְּכָל חַטָּאתָם" (במדבר ט"ז, "ט-כ"ו)

3 אף רש"י הביא שני נימוקים להצלתו של לוט:

- א. בפסוק י"ז הוא נמנע את האיטור להביט לאחוריו, כיוון שאינו ניצל בזכות עצמו אלא בזכות אברהם, בעוד שהוא עצמו היה ראוי לו להיאבד בקרב יושבי סדום.
- ב. בפסוק כ"ט, לעומת זאת, מבאר רש"י את הצלתו בזכות ששתק עם הגיעם למצרים בעת שאברהם טען ששרה היא אחותו, ולא חשף את זהותה האמיתית. על פי נימוק זה עולה שלוט זכה בהצלתו בזכות מעשיו שלו.

יש להעיר, שאמנם מלשון הפסוקים היה נראה להחליף את מיקומם של הנימוקים שנתן רש"י. בפסוק י"ז נראה שלוט ניצל בזכות עצמו, בעוד שבפסוק כ"ט נראה שבזכות אברהם. אף על פי כן, רש"י מיקם את הנימוקים בסדר הפוך, וצריך עיון.

* * * * *
 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב גד אלדד התשע"ח *
 * עורך: אורי יעקב ביזן *
 * * * * *
 * בית המדרש הווירטואלי *
 * מיסודו של *
 * The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
 * האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
 * משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דוא"ל: office@etzion.org.il *
 * * * * *